

Nowaýy-Babyr döwrüniň taryhy we edebî şahslary

Category: Edebi makalalar, Kitapcy

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Nowaýy-Babyr döwrüniň taryhy we edebî şahslary NEVÂÝÎ-BÂBÜR ÇAĞININ TARİHÎ VE EDEBÎ ŞAHSİYETLERİ

Tarihçiler tarafından “Timurlular Devleti” konusu içinde devlet adamlığı yönüyle işlenen Ali Şîr Nevâyî (1441-1501) ile “Bâbürlüler Devleti”nin kurucusu olan Zahîrüddin Muhammed Bâbürr (1483-1530), dil ve edebiyat alanlarındaki üstün yetenekleri sayesinde yaşadıkları coğrafyayı ve çağı aşmış iki büyük şahsiyettir. Farklı devletlere mensup bu iki edibin birlikte zikredilmesi, Türk dilinin doğu kolunun “Çağatay Türkçesi” ismiyle klâsikleşerek yazı, edebiyat ve devletler dili hâline gelmesini sağlamaları sebebiyledir. Bu yazıda, Orta Asya Türk illerinin ortak yazı dili olma kimliğini beş buçuk asır taşıdıktan sonra günümüzde başlıca Özbekistan ve yakın çevresi ile Doğu Türkistan’da yeni şekilleriyle varlığını devam ettiren bu edebî lehçemizin 1450-1550 yıllarına tarihlenebilen “Klâsik Çağatay Edebiyatı Dönemi” yahut “Nevâyî-Bâbürr Çağı” içinde yaşayıp hem tarihçilerin hem de dil ve edebiyatçıların ilgi alanına giren şahsiyetler ele alınacaktır.

Giriş

Çağatay Türkçesinin dil ve tarih sahnesine çıkışı, kökeni ve niteliği ile tarihî dönemleri hakkında çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.[1] Çağatay Türkçesi; Türk dilinin Köktürk (Göktürk) (VII-IX. yy.), Uygur (VIII-XI. yy.), Karahanlı (XI-XII. yy.), Hârezm (XIII-XIV. yy.) çizgisinde gelişen kolunun XIV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren doğuda devam eden şeklidir. Hârezm Türkçesinin içinde şekillenerek yazı dili hâline gelen iki lehçemiz vardır. Bunlardan biri Orta

Asya'daki Türk dünyasının kuzeyinde gelişen Kıpçak Türkçesi, diğeri ise Maverâünnehr'in (Maverâünnehir) doğusunda gelişen Çağatay Türkçesidir. Kıpçak Türkçesi XIV-XV. yüzyıllarda eserler vermiş, XVI. yüzyılda güneydeki kol (Memlûk Kıpçakçası) Oğuzcalaşmış, kuzeydeki kol ise yazı dilindeki yerini Çağatay Türkçesine bırakmıştır.[2] Bir başka söyleyişle Çağatay Türkçesi, XV. yüzyıl ortalarından itibaren, Anadolu ve Azerbaycan dışındaki -Oğuz koluna mensup Türkmenistan dahil-bütün Türk topraklarının ortak yazı dili olmuştur.

Klâsik Çağatay Edebiyatı

XIV. yüzyılın ikinci yarısıyla XV. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olan Atayî, Baysungur Mîrzâ, Ebu Bekir Mîrzâ, Ebülkâsım Bâbü (1422-1457, Kalender mahlâslı), Hâfız Hârezmî, Halil Sultan, Haydar Hârezmî (Tilbe), Hucendî, Lutfî, Sekkâkî, Seydî Ahmed Mîrzâ, Yakînî, Yûsuf Emîrî gibi yazarların kalemiyle gelişen Çağatay Türkçesi ve edebiyatı, XV. yüzyıl ortalarından itibaren klâsik bir mahiyet kazanmıştır. Köprülü'nün 1945'te yaptığı sınıflandırmada XV. yüzyılın ikinci yarısı, "Klâsik Çağatay Devri" başlığı altında ele alınmakta ve bu elli yılın "Herat" yahut "Baykara-Nevâyî" Devri şeklinde de adlandırılabilir ifade edilmektedir. Aynı yazıda XVI. yüzyıl ise, "Klâsik devrin devamı (Babur ve Şeybanlılar devri)" başlığıyla işlenmektedir.[3] Çağatay Türkçesi üzerindeki araştırmalarıyla tanınan J. Ecmann ise, Nevâyî'nin ilk eserinin (Garâibü's-Sıgar) tertip edildiği 1465'ten başlayarak 1600'e kadarki süreyi klâsik devir olarak göstermektedir.[4] Bize göre, Çağatay Türkçesinin klâsik dönemini sadece bir şahsiyetin eserleriyle ve elli yıllık kısa bir süreyle sınırlandırmak da, bunu XV. yüzyılın sonuna kadar göstermek de isabetli görünmemektedir. Çünkü, Nevâyî öldüğü zaman on sekiz yaşında olan Bâbü, altı yıldır hükümdarlık yapmakta ve hatıratını yazmaktadır. Otuz beş yılda tamamlanan bu eser, hatırat türünde dünya klâsikleri arasında kabul edilmektedir. Öyleyse, Nevâyî ve Bâbü dönemini birlikte değerlendirmek, daha uygun olacaktır. Ayrıca, Bâbü'nün

öldükten sonra yetişen ediplerin pek varlık göstemediklerini, klâsik dönem şahsiyetlerinden Nevâyî ve Bâbü'r'ün taklitçileri olarak kaldıklarını da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Bu durumda, 1450-1550 yılları arasını “Klâsik Çağatay Edebiyatı Dönemi” olarak kabul etmek uygun olacaktır.

Klâsik Çağatay Edebiyatı içinde yer alan edebî şahsiyetler, tarihî seyir de göz önünde bulundurularak iki dönem hâlinde ele alınabilir.

A. Nevâyî Dönemi

XV. yüzyılın ikinci yarısında Timur ailesine mensup kağan, hân veya emîrlerin saray çevrelerinde veya bunların idaresindeki devletlerin kültür merkezlerinde yetişmiş olan tarihî-edebî şahsiyetler şunlardır:

Ali Şir Nevâyî (1441-1501): Ebülkâsım Bâbü'r'ün Horasan hükümdarlığı zamanında Sebzevâr kentinde Baykara ile birlikte öğrenim hayatına başlamıştır. Daha sonra Meşhed'de ve Semerkand'da devam ettiği öğrenciliği sırasında ünlü hocalardan devrin fen, sosyal, din ve sanat bilimlerini öğrenmiş; bu arada tanıştığı Kemal Tevbetî, Ebülleys Semerkandî ve Abdurrahman Câmî gibi mutasavvıflardan feyz almıştır. İdarecilik görevine Ebû Said Mirzâ'nın yanında başlamış; daha sonra çocukluk arkadaşı Hüseyin Baykara'nın hükümdar olması üzerine onun yanında mühürdar, emîr (divan beyi), naip, nişancı, vali ve sultan nedimi unvanlarıyla ülkesinin kültür, bilim, medeniyet ve sanat hayatına yön vermiştir.

Üstün nitelikleriyle Türk tarihinin önde gelen devlet adamlarından biri olan Nevâyî; edebî gücü, ülküsü, mükemmel ve hacimli eserleri sayesinde hem bizim hem de dünya edebiyatının mümtaz şahsiyetleri arasında yer almıştır.

Edebî güç yönünden Özbekistanlı bilim adamları onu; Nizâmî, Sa'dî, Homer, Dante, Shakespeare, Balzac, Tolstoy, Tagor gibi sanatçılarla aynı seviyede görmekte; hatta, devlet adamlığı

yönünü de göz önünde bulundurunca, Nevâyî'nin dünyada emsalsiz olduğunu söylemektedirler.[5] Kalemini Türkçecilik ve Türklük ülküsüne adanmış olan Nevâyî, eserlerinin tamamının giriş bölümünde Türkçenin önemine özellikle temas etmiş, kendi dilini bırakıp başka dille yazanlara karşı çıkmış, Türkçenin üstünlüğünü ispatlayan müstakıl eser yazmış bir şahsiyettir. Devrin kültür çeşitliliğinden ve edebî geleneğinden etkilenmesine rağmen millî değerlerini her şeyin üstünde gören Nevâyî, doğu kültürünün ortak konu ve kahramanlarını işlerken bile Türk kimliğini hep önde tutmuştur. Onun eserlerinin sayısı, türleri ve hacmi, onca devlet işi göz önünde bulundurulunca, aklın ve hayalin sınırlarını zorlayacak miktardadır.[6]

Nevâyî'nin eserleri sayesinde Türkçe, Farsça ve Arapçaya rağmen, Orta Asya Türk dünyasının müşterek yazı ve edebiyat dili hâline gelmiştir. Bilim adamlarının kullandığı yaygın terimle "Klâsik Çağatay Türkçesi ve Edebiyatı", onun eserleriyle özdeşleşmiştir. Nevâyî'nin otuza yakın eserini şu başlıklar altında toplayabiliriz:

Divanlar: Henüz çocuk denecek yaşta, sekiz yaşında şiir yazmaya başlayan şairimizin ilk divanı, 1465'te arkadaşları tarafından düzenlenip istinsah ettirilmiştir. Bizzat kendisinin 1470'te düzenlediği ilk divanı, 842 parça şiirin yer aldığı Bedâyiü'l-Bidâye'dir. 1476-1483 yılları arasında yazdığı 693 şiirini ise Nevâdirü'n-Nihâye adıyla birleştirmiştir. Daha sonra Hüseyin Baykara'nın isteği üzerine, yeni şiirlerini de katmış ve bunları, hayatının safhalarını esas alarak şöyle sınıflandırıp isimlendirmiştir: Garâyibü's-Sıgar, şairimizin 8-20 yaşları arasında yazdığı şiirlerini ihtiva etmektedir. Nevâdirü's-Şebâb'da 20-35 yaşlarına ait şiirler bulunmaktadır. Bedâyiü'l-Vasat'ta 35-45 yaşlarında yazdıkları, Fevâйдü'l-Kiber'de[7] ise 45-60 yaşlarının şiirleri vardır. Bu dört divandaki ve daha sonraki şiirlerinin birleşmesiyle düzenlenmiş külliyyat, Hazâyinü'l-Ma'ânî veya Külliyyât-ı Devâvîn adıyla bilinmektedir.

Nevâyî'nin "Fânî" mahlâsıyla yazdığı Farsça divanı (Dîvân-ı Fânî), 6000 beyitlik mükemmel bir eserdir.

Mesneviler: Nevâyî, mesnevi nazım şekliyle altı eser yazmış; bunların beşini birleştirerek Hamse yazarları arasına katılmıştır. Hamse'nin Türk dili ve edebiyatında müstesna bir yeri vardır. Hamse'deki mesneviler; Arap-Fars edebiyatlarındaki örneklerin sıradan taklidi olmayıp, Nevâyî'nin ünlü İran şairleriyle boy ölçüşecek, hatta onlardan daha üstün seviyedeki sanat gücünü göstermesi yanında, dilimizin ifade gücünü, inceliklerini ve estetiğini gün ışığına çıkaran şaheserlerdir. Bu mesneviler ayrıca, bilinen hikâyelerin Türk ruhu çerçevesinde yeniden değerlendirilmesi, Türk felsefesi içinde yorumlanması, kahramanlarının Türk kimliği taşıması ve mekân olarak Türk coğrafyasının kullanılması sayesinde kültür hayatımızın zenginliklerini belgelendiren edebî hazinelerimizdir. İki yıl gibi kısa bir zamanda yazılan Hamse'nin içindeki beş büyük mesnevî şunlardır: Sosyal eleştiri ve öğüt muhtevalı Hayretü'l-Ebrâr, Hüsrev Dihlevî ile Abdurrahman Câmî'nin eserlerine nazîre olarak 1483 yılında yazılmış 4000 beyitlik felsefî bir eserdir. 1484 yılında kaleme alınan Ferhâd ü Şîrîn,[8] kendinden önce aynı adla kaleme alınmış benzerleriyle başta, hikâye kahramanı (Hüsrev yerine Çin kağanının oğlu Ferhad) ve mekânı gibi hususlarda ayrılıp yeni olayların eklendiği 5782 beyitlik bir eserdir. Yaklaşık olarak 3500 beyit tutarındaki Leylâ vü Mecnûn[9] mesnevisi, Fars edebiyatında "Mecnûn u Leylâ" adıyla bilinen efsanenin iki ayrı kaynaktan yararlanılarak yeniden ortaya konulmuş şeklidir. 5000 beyit tutarındaki Seb'a-yı Seyyâre, Fars edebiyatında birkaç kez işlenmiş olan "Behram u Gûr" hikâyesi üzerine kurulmuştur ve Nevâyî'nin düşünce sistemini de yansıtmaktadır. 1485 yılında yazılan 7000 beyitlik Sedd-i İskenderî'de hikaye kahramanı "İskender" değil, -Hüseyin Baykara'yı temsil eden- bir Türk kağanıdır. Nevâyî'nin Hamse dışındaki bir başka mesnevisi, Lisânü't-Tayr adını taşımaktadır. 3553 beyitlik bu eser, Feridüddin Attâr'ın Mantıku't-Tayr adlı eserinin bazı

değişiklikler ve eklemelerle yapılmış tercümesidir.[10]

Tezkireler: Mecâlisü'n-Nefâyis, benzeri eserler örnek alınarak 1492 yılında yazılmış bir şairler tezkiresidir.[11] Nesâyimü'l-Mahabbe Min Şemâyimi'l-Fütüvve, Câmî'nin eserinin tercümesine dayanan ve velîlerin hayat hikâlerini anlatan bir eserdir (1495-96). Nevâyî buna Attâr'dan ve kendisinden ilâveler de yapmıştır.[12]

Hatırat-Biyografi Türündeki Eserleri: Nevâyî; sevdiği, saydığı, bağlandığı ve samimi dostluk kurduğu birkaç şahsın hayat hikâyesini kitaplaştıtırırken eserine, o şahısla kendisi arasında geçen müşterek hatıralarını da özellikle katmıştır. Böylece, biyografiyle hatırat karışımı eserler ortaya çıkmıştır. Mürşitlerinden Seyyid Hasan'la ilgili hatıralarını Hâlât-ı Seyyid Hasan Erdeşîr Big (1490),[13] üstadı Câmî hakkındaki hatıralarını Hamsetü'l-Mütehayyirîn (1494), Pehlevan lâkaplı sanatkâr dostuyla ilgili olanları ise Hâlât-ı Pehlevân Muhammed[14] adlı nesir ve şiir karışık eserlerinde kaleme almıştır.

Nazariyat Eserleri: Nevâyî, dil-edebiyat bilgi ve teorileri türü içinde gösterilebilecek birkaç eser yazmıştır. Muhâkemetü'l-Lugateyn (1499/1500), türünün ilk örneği olma ayrıcalığı ve onurunu taşımakta, gerek kelime hazinesinin zenginliği bakımından gerekse ifade ediş yönünden Türk dilinin inceliklerini ve Farsçadan üstünlüklerini, bilimsel ölçülere uygun bir şekilde, tanıklarıyla ispatlamaktadır.[15] Nevâyî'nin ilk gençlik yıllarında başlayan Türkçe sevdasının bir ömür boyu koyulaşması neticesinde ortaya çıkmış ve hacmi küçük, değeri büyük bir eserdir. Mîzânu'l-Evzân, aruz vezniyle ilgili teorik bilgi vermesi yanı sıra Türk şiirine özgü bazı nazım şekillerini zikretmesi bakımından önemli bir eserdir.[16] Muamma konusunda 1491'de kaleme alınmış olan Risâle-yi Mu'ammâ, Farsçadır.

Dinî-ahlâkî eserleri: Nevâyî, kırk hadis yazma geleneğine uyarak Câmî'nin aynı adlı eserini Çihl Hadîs adıyla 1481

yılında Türkçeye çevirmiştir. Sirâcü'l-Müslimîn, 1500 tarihini taşıyan akaid kitabıdır. Münâcât, mensur bir dua kitabıdır. Nazmü'l-Cevâhir, Hz. Ali'ye ait olduğu söylenen Arapça eserin rubailerle tercümesi yoluyla yazılmış bir eserdir (1485). Mahbûbü'l-Kulûb (1500), "Gülistan" ve "Baharistan" tarzında yazılmış, ahlâkî muhtevalı bir eser olması yanı sıra, Nevâyî'nin ruh yapısı ve düşünce sistemi hakkında bilgi vermesi bakımından da ayrı bir değer taşımaktadır.

Tarihî Eserleri: Nevâyî, tarih sahasında da kalem oynatmıştır. Peygamber kıssalarını ve bazı filozofların menkıbelerini anlattığı eseri, Târîh-i Enbiyâ ve Hükemâ adını taşımaktadır. Bir başka eseri Târîh-i Mülûk-i'Acem'i ise, önemli birkaç kaynağa başvurarak yazmıştır. Zübdetü't-Tevârih için, önceki iki eserin birleştirilmiş şekli olabileceğini söyleyenler vardır.

Diğerleri: Nevâyî; mektuplarının toplandığı Farsça Münşeât, Nevâyî'nin vakıfları hakkında bilgi veren Farsça Vakfiyye, Nevâdirü'n-Nihâye için kaleme aldığı Dîbâçe, Arapça bir sözlük olan Seb'atü Ebhur gibi eserlerin sahibidir. Ayrıca kaynaklarda, Risâle-yi Tîr Endâht ve Nazm-ı Akâyid adlı eserlerin de Nevâyî'nin olduğu kaydedilmektedir.[17]

Devletşah: Tam adı Devletşâh b. Bahtişâh-ı Semerkandî'dir. Emir Alâüddevle İsferâyînî'nin oğludur. Fars şairlerini anlatan ve kendinden sonraki pek çok Türkçe ve Farsça tezkireyi etkilemiş olan Tezkiretü's-Şuarâ'nın (1487) yazarıdır. Şiirlerinde "Alâyî" mahlâsını kullanmıştır.[18]

Gedâyî: Sultan Ebülkâsım Bâbür zamanında şöhret kazanmıştır. Nevâyî, "Mecâlisü'n-Nefâyis"i yazdığı sırada (1490-91) şairin doksan yaşlarında olduğunu belirtmiştir. Hakkında daha fazla bilgi bulunmayan şairimiz, "Gedâ/Gedâyî" mahlâsını kullanarak yazdığı Türkçe Dîvân'ı[19] ile tanınmaktadır.

Hâmidî: Hüseyin Baykara zamanında yaşamıştır. 1469 tarihinde Belh şehrinde yazıp Baykara'ya ithaf ettiği 2726 beyit

tutarındaki Yûsuf u Züleyhâ adlı mesnevinin gerçekte hangi şair tarafından yazılmış olduğu hakkında bilim adamlarının farklı görüşleri bulunmaktadır.[20] Ayrıca, Farsçadan tercüme olan hikâyenin hangi şairin eserinden alındığı da bilinmemektedir.

Hüseyin Baykara (1438-1506): Timur ailesine mensup olan Hüseyin Baykara, Horasan ve çevresinde otuz yedi yıl hükümdarlık yaptığı süre içinde, devlet adamlığının yanı sıra, ilim adamları ve sanatçılara verdiği değer sayesinde şöhret bulmuştur. Sarayında fen, ilâhiyat ve tasavvuf âlimlerini himaye etmiş, imar işleriyle ilgilenip şifâîye (tıp okulu) açtırmış, sanatçı dostlarına destek vererek “Herat Tezhip Okulu” ve “Herat Mûsikî okulu”nun kurulmasına imkân sağlamıştır. Kültür, edebiyat ve sanat erbabı doslarıyla sık sık düzenlediği toplantılar, “Hüseyin Baykara divanı/meclisi” adıyla ün salmıştır. Çağdaşlarının Farsça eser yazma merakına ve eğilimine karşı gelmiş; diline duyduğu saygı ve tutkunun sonucu neticesinde, Nevâyî’nin kaydettiğine göre, Türkçe yazılması hususunda ferman da çıkarmıştır.[21] Hüseyin mahlâsıyla şiir yazan hükümdar şairimiz; çocukluk arkadaşı, veziri ve nedîmi olan âlim ve edip Ali Şîr Nevâyî ile birlikte Çağatay Türkçesi ve edebiyatının klâsik hâle gelmesinde önemli pay sahibidir.[22]

Yaşadığı dönemin kaynaklarında tezhip ve müzik sanatlarındaki başarılarıyla adından bahsettiren Hüseyin Baykara’nın edebiyat alanındaki mütevazı eserleri şunlardır:

Şiir sanatında mükemmel olmamasına rağmen adının Nevâyî ile birlikte anılmasını sağlayan Dîvân’ı üzerinde değişik ülkelerdeki bilim adamlarının çalışmaları vardır.[23] Baykara’nın ikinci eseri Risâle, nesir-nazım karışık olarak kaleme alınmış ve küçük hacimli bir otobiyografidir.[24] Üzerinde bilimsel çalışma yapılmamış bir başka risale, Gül ü Mül adındadır. Kaynaklarda Baykara’ya ait olduğu bildirilen Risâle-yi Muzafferiyeye veya Zafernâme[25] ile Mecâlisü’l-Uşşâk hakkında yeterli bilgi yoktur.

Said Kâsımî: Şiirlerinde “Kâsımî” mahlâsını kullanan bu şair hakkındaki bilgilere, bizde ilk kez, Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi’nde rastlanmaktadır. Antoloji’de yazılanlara göre, yaklaşık 1400-1470 yılları arasında yaşamış olan şairin dört mesnevisi vardır. Şairin Haydar Hârezmî’nin “Mahzenü’l-Esrâr”ına cevap olarak 1459 (?) yılında yazdığı ve Ebu Said Mîrzâ’ya sunduğu Mecnû’atü’l-Ahbâr adlı eseri, didaktik 18 manzum hikâyeden oluşmaktadır. Cemaleddin Said Mezid için yazdığı nasihat niteliğindeki Gülşen-i Râz adlı eserinde 14 bölüm ve bazı gazeller bulunmaktadır. Yine aynı nitelikteki Hakîkatnâme adlı eserini, Hârezmî’nin “Muhabbetnâme”sinden ilham alarak yazmıştır. Feridüddin Attar’ın eseriyle aynı adı taşıyan İlâhînâme’de manzum hikâye geleneği devam ettirilirken bir yandan da Türk’e özgü vasıflar ihtiva etmektedir.[26]

Tâli’: İmânî mahlâsıyla bilinir. Hüseyin Baykara zamanında onun isteği üzerine kaleme aldığı Bedâyiü’l-Lugat, madde başları Çağatay Türkçesi, açıklamaları ise Farsça olup, bu lehçenin en eski sözlüğüdür.[27]

B. Bâbüir Dönemi

XVI. yüzyıla gelindiğinde Timurlular hanedanının (1405-1506) sona erdiği, aynı coğrafyada Şibânîlilerin (1500-1598) ve Bâbürlülerin (1526-1858) Orta Asya Türk coğrafyasını idare etmeye başladıkları görülür. Bu yeni asrın ilk yarısında Klâsik Çağatay Edebiyatı içinde yer alan başlıca tarihî- edebî şahsiyetlerimiz şunlardır:

Bâbüir (1483-1530): Baba tarafından Timur, anne tarafından Çingiz sülâlesine mensup olan Zahîrüddin Muhammed Bâbüir, on iki yaşında padişah olmuş; önce akrabalarıyla sonra da komşu hükümdarla savaşmak zorunda kalmış; birkaç kez tacını-tahtını bırakıp başka ülkelerde tutunmaya çalışmış ve sonunda, doğduğu toprakların çok uzağında, Hindistan’da “Bâbürlüler Devleti”nin (1526-1858) kurucusu olarak, dünya tarihinin önde gelen hükümdarları arasında yerini almıştır. Fethettiği yerlere

huzur, adalet ve medeniyet götüren Bâbü, cengâver ruhuyla güzel sanatlardaki yeteneğinin verdiği sevgi erdemini ve estetik değerlerini birleştirebilmiş ender bir şahsiyettir. Bu yüzden Bâbü'ü Sezar'dan daha üstün gören Batılı bilim adamları çıkmakta; günümüz Hindistan'ının kurucusu J. Nehru, farklı millete mensup olmalarına rağmen ondan sitayişle bahsetmektedir.[28]

Kılıç kullanmaktaki maharetini devlet kurarak ve yöneterek efsaneleştiren Bâbü, sanat aşkını yazıya dökerek ebedîleştirmiştir. Hükümdarlıkla sanatkârlığı yan yana ve aynı mükemmellikte götürmeyi başaran Bâbü'nün eserleri şunlardır:

Bâbürnâme: Babürlerin tahta çıktığı gün yazmaya başlayıp, ölümünden birkaç gün öncesine kadar, hangi şartlar altında olursa olsun ara vermeksizin yazdığı hâtıratı, sadece Çağatay veya bütün Türk edebiyatının değil, dünya edebiyatının klâsikleri arasında gösterilmektedir. Vekâyî adıyla da bilinen bu eserin dünya hatırat (otobiyografi) türünün klâsikleri arasına girmesini sağlayan özellikler, Bâbürnâme'yi başka türler ve disiplinler için de önemli hâle getirmektedir. Eser, Bâbü'nün kendi hakkında söylediklerinde bile içtenliği, dürüstlüğü ve objektifliği sayesinde tarihçilerin güvenerek başvurdukları bir tarihî kaynak hüviyetindedir. Eser aynı zamanda günlük türü için bir örnek, bazen seyahatnâme, bir folklor hazinesi, bazı bölümleriyle bir tezkiredir. Eser ayrıca, coğrafyacidan etnoğrafa ve botanikçiden zooloğa kadar pek çok araştırmacıya hitap edebilecek görünümündedir.[29]

Dîvân: Bâbü'nün şiir sanatındaki gücünü gösteren Dîvân'da 119 gazel, 18 mesnevi, 210 rubai, 57 muamma, 19 kıta, 15 tuyuğ... bulunmaktadır. Ancak bu şiirler, klâsik divan tarzında sıralanmamıştır. Bazı şiirlerin oldukça sanatkârane tarzda ve derin anlamlı, bazılarının ise âdeta konuşma diliyle ve basit anlamlı olduğuna bakılırsa bu eser, Bâbü'nün karakterini ve hareketli dünyasını yansıtmaktadır.[30]

Arûz Risâlesi: Aruz vezni konusunda kaleme alınmış olan bu

nazariyat kitabı, gerek vezin sayısı ve örnekler gerekse açıklamalar ve hacim açılarından Nevâyî'nin aynı türden eseri "Mîzânü'l- Evzân"dan oldukça iyidir. Muhtasar veya Risâle-yi Arûz adıyla da bilinen eserde, 500'den fazla vezin üzerinde durulmaktadır. İlk kez kendisinin denediği vezinler ile Türk şiirine has şekiller de açıklanmaktadır.

Bâbü'r'ün öteki eserleri şunlardır: Bâbü'r'ün dinî konulardaki bilgisini gösteren Mübeyyen, Hanefî fıkhnın bazı meselelerini ele almaktadır. 2000 mısralık bu mesnevi, oğlu Kâmrân Mîrzâ'ya öğüt olarak yazılmıştır. Risâle-i Vâlidîyye Tercümesi, Ubeydullah Ahrâr'ın aynı adlı Farsça eserinin tercümesidir. 6-21 Kasım 1528 arasında yazılan ve tasavvuf ahlâkını anlatan 243 beyitlik bu mesnevî, Bâbü'r'ün, içkiyi bırakıp tasavvufa yöneldiğini göstermektedir. Kitâbü's-Salât, mesnevi şekliyle yazılmıştır.[31] Bunların dışında, Bâbü'r'ün yeni bir yazı şekli düşünüp ilkelerini ortaya koyduğunu ve bunun örneklerini de verdiğini yayınlardan izleyebiliyoruz.[32] Ayrıca, ona atfedilen Vesâyânâme adlı eserin varlığını, biri müzik diğeri de savaş konularında iki ayrı eserinin olduğunu kaynaklardan öğreniyoruz.[33]

Bayram Han (1504-1561): Karakoyunlu Türkmenlerinden olan Bayram Han, Bâbürlüler sarayında görev yapan bir aileye mensuptur. İyi bir öğrenim gören Bayram Han; Hümayun'un "vefalı dostu", Ekber Şah'ın "Han Babası", Bâbürlüler sarayının "hân-ı hânânı" olmuştur. Şiirlerinde "Bayram" mahlâsını kullanan ve iyi sayılacak teknikle Türkçe ve Farsça şiirler yazan komutan şairimiz, Dîvân sahibidir.[34]

Haydar Mîrzâ (1499-1551): Doğu Türkistan'daki Duğlat oymağına mensup olduğundan bu nisbeyle tanınmıştır. Bâbü'r'ün yeğeni olan ve onun yanında yetişen Haydar Mîrzâ, bir ara Said Han'ın, daha sonra da Hümayun'un yanında devlet adamı sıfatıyla ve komutan unvanıyla başarılı hizmetlerde bulunmuştur. Nesir ve şiir alanında kendisinden övgüyle bahsedilen edibimiz, hat ve resim alanlarındaki yeteneğiyle de takdir kazanmıştır. Haydar Mîrzâ'nın, biri mensur biri manzum

olmak üzere iki eseri vardır. Târîh-i Reşîdî, Tuğluk Timur'dan (1347) kendi zamanına kadarki olayları anlatır. Orta Asya tarihi ve coğrafyası hakkında önemli bir kaynak niteliğindeki eseri müellif önce Farsça yazmış sonra da bizzat kendisi Türkçeye çevirmiştir. Haydar Mîrzâ'nın manzum eseri, Cihânnümâ adını taşımaktadır. 1553'ün Ocak ayında Tibet seferi günlerinde kaleme alınan eser, Hint kaynaklı bir hikâyeden Türkçeye uyarlamadır.[35]

Kâmrân Mîrzâ (1509-1557): Bâbü'r'ün ikinci oğlu olan Kâmrân Mîrzâ, Pencap valisi iken, Bâbü'r'ün ölümünden sonraki çıkan taht kavgası sırasında Kâbil emîrliğini ele geçirmiş (1550), daha sonra yakalanıp kardeşi Hümayun tarafından gözlerinin oydurulması üzerine Mekke'ye gidip yerleşmiş ve orada ölmüştür. Şiirlerinde "Kâmrân" veya "Gâzî" mahlâsını kullanan şairimizin Türkçe ve Farsça iki Dîvân'ı bulunmaktadır.[36]

Muhammed Ali: Derviş Ali Buhârî'nin oğludur. Şibanlılar hanedanından Köçkünçi Han'a (1510-1531) takdim ettiği Zafernâme tercümesiyle tanınmaktadır.

Muhammed Sâlih (1465-1535): Timurlular sarayında üst seviyede görev yapan bir sülâleden gelen Muhammed Sâlih, daha sonra Şibân Han tarafına geçerek hükümdarın yakınlığını kazanıp "emîrü'l-ümerâ" ve "melikü's-şuarâ" unvanlarını almıştır. Valilik, emîrlik derken bir ara Aşkabat ve Çayhuy hâkimi (hânı, hükümdarı) da olan şairin, Türkçe ve Farsça şiirlerinin olduğu kaydedilmişse de elimizdeki tek eseri, Şibânînâme'dir. Şibân Han'ın savaşlarını anlatan 8880 beyitlik bu manzum cenknâme, gerçekçi ifadeleri sayesinde tarihçiler için güvenilir ve önemli kaynaklar arasına girmiştir.[37]

Pâdişâh Hâce (1480-1547 veya 1563): Şairin tam adı Seyyid Pâdişâh Hâce b. Abdulvahhab Hâce'dir. Hüseyin Baykara'nın oğlu Kipek Mîrzâ, Şibânî Han, Temür Sultan (1514), Köçkünçi Han, Canıbek Sultan, Ubeydullah Han vb. sultanların yanında valilik, vezirlik ve şeyhülislâmlık gibi büyük görevler üstlenmiştir. Eserleri; Türkçe ve Farsça şiirlerini içine alan

Dîvân, öğretici hikâyelerden oluşan Miftâhü'l-Adl, felsefî muhtevalı Gülzâr (1539) ve Nizâmî'nin "Mahzenü'l-Esrâr"ına nazire olarak destan şeklinde kaleme alınmış Maksadu'l-Etvâr'dır.

Şibân Han (1451-1510): Çingiz soyundan gelen ve Mâverâünnehir bölgesinde kendi adıyla anılan bir imparatorluk kuran (Şibânlılar İmparatorluğu, 1500-1598) Şiban Han'ın adı ve mahlâsı, kaynaklarda değişik şekillerde yazılmış, buna bağlı olarak da farklı okuyuşlar ortaya çıkmıştır.[38] Nesirde Şâh-Baht Han adını, şiirlerde ise "Şibân" veya "Şibânî" mahlâsını kullanan hükümdar şairimizin eserleri şunlardır: 416 manzumenin yer aldığı Dîvân,[39] dinî-ahlâkî nitelikli bir mesnevi olan 1508 tarihli Bahru'l-Hudâ. Bunlardan başka, konuyla ilgili birçok yayında F. Köprülü kaynaklı bir fıkıh risalesinden söz edilmektedir; ancak, hakkında ayrıntılı bilgi yoktur.

Ubeydullah Han (1480-1539): Şibanlı hükümdarlarından olan Ubeydullah Han, hem Yesevî tarzında hikmetler hem de klâsik tarzda şiirler yazmıştır. Hece vezniyle de başarılı şiirleri görülen hükümdar şairimiz, tasavvuf muhtevalı şiirlerinde "Kul Ubeydî" mahlâsını, bunun dışındaki şiirlerinde (din dışı muhtevalı ve divan tarzında) ise genellikle "Ubeydî" bazen de "Ubeydullah" mahlâsını tercih etmiştir. Şiirleri gösterişsiz, samimî, halk diline yakın ve dikkat çekecek derecede Türkçe ağırlıklıdır. Ubeydullah Han'ın eserleri, 1583'te külliyyat hâlinde istinsah edilmiştir. Külliyyat içinde Türkçe, Farsça ve Arapça şiirleri yanı sıra ayrı mesneviler hâlinde Gayretnâme, Sabrnâme, Şevknâme adlı eserleri, Kitâbü's-Salât, Salavatnâme gibi manzumeleri bulunmaktadır.

Sonuç

Büyük edip ve devlet adamı Ali Şîr Nevâyî'nin yaşadığı XV. yüzyılın ikinci yarısı ile hükümdar ve sanatkâr Zahîrüddin Muhammed Bâbü'r'ün eserlerini verdiği XVI. yüzyılın birinci yarısı içinde yaşamış olan tarihî-edebî şahsiyetlerin

yukarıdaki dökümünden şu sonuçlar çıkarılabilir:

Başta Hüseyin Baykara, Şibân Han ve Bâbüür Şah gibi hükümdarlar olmak üzere farklı, hatta rakip veya düşman devletlere mensup tarihî şahsiyeti bir çatı altında birleştiren müştereklerin başında, onların aynı dili ve edebiyatı paylaşıyor olmaları gelmektedir.

Hükümdar, sultan veya emîrlerin pek çoğu bizzat yazmışlar, güzel sanatlarla ilgilenmişler; bu yetenekleri olmayanlar ise çevrelerinde âlimlerle birlikte şairleri, yazarları ve sanatçıları bulundurmuşlar, onları korumuşlardır. Devlet adamlarının (vali, vezir, emîr, hazineci, şeyhülislâm, kütüphaneci vb.) büyük kısmı da bilim adamı ve/veya edip insanlardır. Böylelikle, bir yandan dil- edebiyat ve güzel sanatlar devlet eliyle korunup geliştirilirken bir yandan da idareciler ruhlarını edebiyat ile sanatın kazandırdığı sevgi, incelik, düşünce ve hayal derinliği gibi hasletlerle zenginleştirmektedirler. Ayrıca, edebî yeteneği olanların devlet tarafından korunduğu, yetiştirildiği ve ülkenin idaresinde söz sahibi veya etkili olabildikleri de açıkça görülmektedir.

Hükümdarların ve idarecilerin tamamı, Türkçeye sahip çıkmışlar; Farsça yazabildikleri hâlde eserlerini Türkçe vermişler; başka bir dille yazılmış bazı eserleri Türkçeye çevirtmişler; dillerine duydukları saygı ve sevgiyi her fırsatta öne çıkararak adeta bir “Türkçecilik akımı” ihdas etmişlerdir.

Türkistan’ın hükümet merkezleri konumundaki şehirleri (Başta Horasan vilâyetinin merkezi Herat olmak üzere Buhara, Semerkand, Fergana, Taşkent, Belh, Merv, Kâşgar, Balasagun ile, ikinci derecedeki şehirlerden Harezm, Andican, Bedaşan, Hucend, Şiraz, Kandehar vb.); savaflara, istilâlara ve çok sık iktidar değışikliklerine rağmen bilim, dil-edebiyat ve güzel sanatların geliştirildiği medeniyet ocakları olma vasıflarını devam ettirmişlerdir.

Doç. Dr. Bilâl YÜCEL,
Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye.

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 19 Sayfa: 804-811.

■ Kaynaklar:

- ♦ Ahmedhocayev, Erkin (hızl.), Gedâiy, Divân, Edebiyat ve Sanat Nşr., Taşkent 1973.
- ♦ Akalın, Mehmet, Târîhî Türk Şîveleri, Atatürk Ü. Yay., Ank. 1979.
- ♦ Akün, Ömer Faruk, “Bâbü (Sanat ve Fikir Adamı Yönü)”, DİA, C. 4, İst. 1991. s. 396-400.
- ♦ “Bâbü (Sanat ve Fikir Adamı Yönü)”, DİA, C. 4, İst. 1991, s. 404-408.
- ♦ Algar, Hamid-Alparslan, Ali, “Hüseyin Baykara”, DİA, C. 18, s. 530-532.
- ♦ Alparslan, Ali, “Babur’un İcad Ettiği ‘Baburî Yazısı’ ve Onunla Yazılmış Bir Kur’an”, TM, C. XVIII (1973-1975), İst. 1976, s. 161-168.
- ♦ “Babur’un İcad Ettiği Baburî Yazısı II”, TM, C. XIX (1977-1979), İst. 1980, s. 207-211.
- ♦ “Baysungur, Gıyaseddin”, DİA, C. 5, İst. 1992, s. 276-277.
- ♦ Alparslan, Ali-Eraslan, Kemal, “Kâmrân Mîrzâ’nın Dîvânı I”, TDED, C. XXIII (1977-1979), İst. 1981, s. 37-163.
- ♦ “Kâmrân Mîrzâ’nın Dîvânı II”, TDED, C. XXVI (1986-1903, İst. 1993, s. 11-78.
- ♦ Alpay, Gönül, “Yusuf Emiri’nin Beng ü Çağır Adlı Münazarası”, TDAY-Belleten 1973, s. 103-125.
- ♦ (hızl.), Ali Şir Nevaî, Ferhad ü Şirin, İnceleme-Metin, Atatürk Ü. Yay., Ank. 1975.
- ♦ Arat, Reşid Rahmeti, Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, Vekayi, Babur’un Hâtıratı, C. I-II, TTK Yay., Ank. 1943-1946.
- ♦ “Bir Yazı Nümunesi Münasebetiyle”, Fuat Köprülü Armağanı, İst. 1953.
- ♦ “Babur ve Yazısı”, Türk Kültürü, S. 17, Ank. 1964, s. 18-21.
- ♦ Baburnâme (Babur’un Hatıratı), I-III, MEB Yay., İst. 1970.
- ♦ Atalay, Besim (yyl.), Mîrzâ Mehdi Mehmet Han, Seng-Lâh Lûgat-i Nevai, Tıpkıbasım, TDK Yay., İst. 1950.

- ♦ Ayan, Hüseyin ve ark. (hzl.), Ali Şîr Nevâyî, Mecâlisü'n-Nefâyis, Atatürk Ü. Yay., Erzurum 1995.
- ♦ Azimcanova, Sabahat, "Novie Svedeniya o Hatt-ı Baburi", Dokladı Delegatsii SSSR na Medyuna Rodnom Kongresse Vostokovedov XXVI, -ayrı basım-, Moskova 1963.
- ♦ "New Data Concerning Khatt-ı Baburi", Central Asian Review, C. XII, No: 2, -ayrı basım-, London 1964.
- ♦ İndiyskiy Divan Babura, İz-Vo "Fan" UzSSR, Taşkent 1966.
- ♦ Azimcanova, Sabahat-Kayyumov, Aziz, Zahirüddin Muhammad Babir, Tanlangan Asarlar, Taşkent 1958.
- ♦ Zahiriddin Muhammad Babur, İzbrannye Soçineniya, Taşkent 1959.
- ♦ Zahirüddin Muhammad Babir, Asarlar I: Divan, II-III: Baburnâma, Taşkent 1965-1966.
- ♦ Bacque-Grammont, J. -L., Le Livre de Babur, Babur-Nama, Memoires de Zahiruddin Muhammad Babur de 1494 a 1529, Paris 1980.
- ♦ Barthold, W., "Baysungur", İA, C. 2, s. 430-431.
- ♦ Barutçu Özönder, F. Sema (hzl.), Alî Şîr Nevâyî, Muhâkemetü'l-Lugateyn, İki Dilin Muhakemesi, TDK Yay., Ank. 1996.
- ♦ Beveridge, Annette Susannah, The Bâber-Nâma, E. J. W. Gibb Memorial Series I, London- Leyden 1905.
- ♦ The Bâbur-nama in English, Memoirs of Bâbur I, Fergana 1912; II, Kâbil 1914; III, Hindistan 1917; IV, London 1921.
- ♦ The Bâbur-Nâma: Memoirs of Bâbur I-II, London 1922.
- ♦ Beveridge, H., "Hüseyin Mirza", İA, C. 5/I, s. 645-646.
- ♦ Birnbaum, Eliazar, "Çağatay Şâiri Lutfî (Hayatı ve Eserleri)" TDED, C. XXVI (1986-1993), İst. 1993, s. 165-188.
- ♦ Borovkov, A. K., "Alişer Navoi Kak Osnovopolojnik Uzbekskogo Literatürnogo Yazıka", Alişer Navoi M. L. 1946 (Türkçesi: Rasime Uygun, "Özbek Yazı Dilinin Kurucusu Ali Şir Nevaî", TDAY- Belleten 1954, s. 59-96.
- ♦ Badâ'i al-Lugat Slovar Tâli İmânî, Geratskogok Soçineniyam Alişera Navai, Moskova 1961.
- ♦ Brockelmann, Carl, Osttürkische Grammatik der İslamischen Literatursprachen Mittelasiens, Leiden 1954.

- ♦ Caferoğlu, Ahmet, “Çağatay Türkçesi ve Nevâî”, TDED, C. IV, S. 4, İst. 1952, s. 331-334.
- ♦ Canpolat, Mustafa (hızl.), Ali Şir Nevayî, Lisânü't-Tayr, TDK Yay., Ank. 1995.
- ♦ Clauson, Sir Gerhard, Sanglax A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammad Mahdi Xan, E. J. W. Gibb Memorial Series XX, London 1960.
- ♦ Courteille, A. Pavet de, Memoires de Baber (Zahired-din Mohammed), Fondateur de la dynastie Mongole dans l'Hindoustân, Traduits pour la premiere fois sur le texte Djağatai, Paris 1871.
- ♦ Çelik, Ülkü (hızl.), Alî-Şîr Nevâyî, Leylî vü Mecnûn, TDK Yay., Ank. 1996.
- ♦ Demiroğlu, Ayla, “Devletşah”, DİA, 9/244-245.
- ♦ Devereux, R., Nava'i-Mir 'Ali Shir, Muhakamat al-lughatain (Judgement of the two languages), Leiden 1966.
- ♦ Dolu, Hâlîde, “Sultan Hüseyin Baykara Adına Yazılmış Çağatayca Manzum Bir Yusuf Hikâyesi”, TDED, C. V, İst. 1953, s. 51-58.
- ♦ Eckmann, Janos, Zur Charakteristik der İslamischen Mittelasiatisch-türkischen Literatursprache, Studia Altaica, Wiesbaden 1957, s. 51-59.
- ♦ “Çağatay Dili Hakkında Notlar”, TDAY-Belleten 1958, s. 115-126.
- ♦ “Çağatay Dili Örnekleri I”, TDED, C. IX, İst. 1959, s. 33-64.
- ♦ “Çağatay Dili Örnekleri II”, TDED, C. X, 1960, s. 65-110.
- ♦ “Çağatay Dili Örnekleri III”, TDED, C. XIII, 1963, s. 157-174.
- ♦ “Çağatay Dili Örnekleri IV”, TDED, C. XIII, 1964, s. 43-74.
- ♦ “Das Tschagataische”, Ph. TF I, Wiesbaden 1959, s. 138-160; (Çev. M. Akalın, Târîhî Türk Şîveleri, Atatürk Ü. Yay., Ank. 1979, s. 225-262).
- ♦ “Çağatay Edebiyatının Son Devri 1800-1920)”, TDAY-Belleten 1963, Ank. 1964, s. 121-156.
- ♦ “Die Tschagataische Literatur”, Ph. TF II, Wiesbaden 1964, s. 304-502.

- ◆ Chagatay Manual, Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, Vol. 601, Bloomington 1966; (Çev. Günay Karaağaç, Çağatayca El Kitabı, İÜEF Yay., İst. 1988).
- ◆ “Doğu Türkçesinde Bir Kur’an Çevirisi”, TDAY-Belleten 1967, Ank. 1968, s. 51-59.
- ◆ The Divan of Gadâ’î, Indiana University Publications, Uralic and Altaic Series, C. 113, Bloomington 1971.
- ◆ “Kur’ân’ın Doğu Türkçesine Tercümeleri”, (Çev. Ekrem Ural), TDED, C. XXI, İst. 1974, s. 15-24.
- ◆ Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar, (Yay. hzl.) Osman Fikri Sertkaya, TDK Yay., Ank. 1996.
- ◆ Elias, N. -Ross, E. D. (çev.), The Tarikh-i Rashidi (Haydar Mirza Duğlat), London 1898.
- ◆ Eraslan, Kemal, Seydi Ali Reis’in Çağatayca Gazelleri”, TDED, C. XVI, İst. 1968, s. 41-54.
- ◆ “Doğu Türkçesinde Ek Uyumsuzluğuna Dair”, TDED, C. XVIII (1970), s. 113-124.
- ◆ “Nevâyî’nin ‘Hâlât-ı Seyyid Hasan Big Risâlesi”, TM, C. XVI, İst. 1971, s. 89-110.
- ◆ (hzl.), Alî Şîr Nevâyî, Nesâyimü’l-Mahabbe Min Şemâyimi’l-Fütüvve, Doktora Tezi, İÜEF Yay., İst. 1979.
- ◆ Alî Şîr Nevâyî’nin ‘Hâlât-ı Pehlevân Muhammed’ Risalesi”, TM, C. XIX, İst. 1980, s. 99-164.
- ◆ “Ahmedî, Münazara: Telli Sazlar Atışması”, TDED, C. XXIV, İst. 1986, s. 129-204.
- ◆ “Çağatay Şiiri”, Türk Dili, Türk Şiiri Özel Sayısı II, TDK, S. 415-416-417, Ank. 1986, s. 564-718.
- ◆ “XV. Yüzyıl Çağatay Edebiyatı”, Büyük Türk Klâsikleri, C. 3, Ötüken-Söğüt Yay., İst. 1986, s. 58-133.
- ◆ “XVI. Yüzyıl Çağatay Edebiyatı”, Büyük Türk Klâsikleri, C. 4, Ötüken-Söğüt Yay., İst. 1986, s. 343-368.
- ◆ Hüseyin-i Baykara Divânı’ndan Seçmeler, Kültür ve Turizm Bak. Yay., Ank. 1987.
- ◆ (hzl.), Alî-Şîr Nevâyî, Mîzânu’l-Evzân (Vezinlerin Terazisi), TDK Yay., Ank. 1993.
- ◆ “Çağatay Edebiyatı”, DİA, C. 8, İst. 1993, s. 168-176.
- ◆ (hzl.), Mevlâna Sekkâkî Dîvanı, TDK Yay., Ank. 1999.

- ◆ Mevlana Sekkâkî Divanı, TDK Yay., Ankara 1999.
- ◆ Eren, Hasan, “Çağatay Lügatleri Hakkında Notlar”, DTCFD VIII/1-2, Ank. 1950.
- ◆ Ergin, Muharrem (hızl.), Ebûlgazi Bahadır Han, (şecere-i terâkime) Türklerin Soy Kütüğü, Tercüman 1001 Temel Eser Yay., İst. -tarihsiz-.
- ◆ Erkinov, Sadir-Fazilov, E. -Ahmedhocayev, E. (hızl.), Lutfi, Sin-sin Siverim, G. Gulam Sanat ve Edebiyat Neşr., Taşkent 1987.
- ◆ Ertaylan, İ. Hikmet (yızl.), Lûtfi Divanı, İÜEF Yay., İst. 1060.
- ◆ Fıtrat, Abdurauf, Özbek Edebiyatı Nümuneleri-I, Taşkent 1928.
- ◆ Gandjei, Tourkhan, “The Latâfet-nâma of Khujandî”, Annali, nuovu serie: XX-XXI, Napoli 1970, s. 345-368 + XXXV.
- ◆ Ganiyeva, Suyume-Abdullayeva, Şerife (hızl.), Divân, Risâle, G. Gulam Sanat ve Edebiyat Neşr., Taşkent 1968.
- ◆ İlminskiy, N, Baber-Nameh (Diagataice, Ad Fidem codicis Petropolitani), Kazan 1857.
- ◆ İnan, Abdulkadir, “Çağatay Edebiyatı”, Türk Dünyası El Kitabı, Ank. 1976, s. 484-501.
- ◆ İz, Fahir, “Yakini’s Contest of the Arrow and the Bow”, Nemeth Armağanı, TDK Yay., Ank. 1962, s. 267-287.
- ◆ Kaiser, A., Denkwürdigkeiten des Zahir-Eddin Muhammed Baber, Kaiser von Hindustan, von ihm selbst im Dschagatâi Türkischen verfasst und nach der Englischen Uebersetzung des Dr. Leyden und W. Erskine deutsch bearbeitet, Leipzig 1828.
- ◆ Karaağaç, Günay, Lutfî Divanı, Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım, TDK Yay., Ank. 1997. TDK Yay., Ank. 1997.
- ◆ Karasoy, Yakup, Şiban Han Dîvânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım), TDK Yay., Ank. 1998.
- ◆ Kargı Ölmez, Zuhâl (hızl.), Ebûlgazi Bahadır Han, Şecere-i Terâkime (Türkmenlerin Soykütüğü), Simurg Yay., Ank. 1996.
- ◆ Kaya, Önal (hızl.), Alî Şîr Nevâyî, Fevâidü’l-Kiber, TDK Yay., Ank. 1996.
- ◆ King, Sir Lucas, Memoirs of Zehîr-ed-dîn Muhammed Babur, Emperor of Hindustan, written by himself, in the Chaghatâi

Turki and translated by J. Leyden and W. Erskine, annotated and revised, Oxford 1921.

♦ Kononov, A. N., Rudoslovnaya Turkmen-Soçineniye Abu-l-gazi, Moskova-Leningrad 1958.

♦ Konukçu, Enver, "Haydar Mirza", DİA, C. 17, İst. 1998, s. 29-30.

♦ Korkmaz, Zeynep, "Hüseyin Baykara Adına Yazılmış Çağatayca Yûsuf ve Züleyhâ Mesnevîsinin Tanınmayan BİR Yazması ve Eserin Yazarı", Türkoloji Dergisi, C. III/I, Ank. 1968, s. 7-48 (TDÜA, C. I, Ank. 1995, s. 304-342).

♦ Köprülü, Fuat, "Risâle-i Vâlidîyye Tercümesi", MTM, C. I, S. 1, İst. 1331, s. 113-124.

♦ "Bâbü'r Şah'ın Şiirleri", MTM, C. I, S. 2, İst. 1331/1915, s. 235-256.

♦ "Bâbü'r Şah'ın Şiirleri", C. I, S. 3, İst. 1331/1915, s. 464-480.

♦ "Bâbü'r Şah'ın Şiirleri", C. II, S. 5, İst. 1331/1915, s. 307-336.

♦ "Türk Klâsik Edebiyatındaki Hususi Nazım Şekilleri-Tuyuğ", (İlâve I, Babür'ün Aruz Risalesi ve Mübeyyen'i; İlâve II, Nevâî ve Babür'deki Nazım Şekillerine Ait), Türk Dili ve Edebiyatı Hakkında Araştırmalar, İst. 1934, s. 204-256.

♦ "Çağatay Edebiyatı", İA, C. 3, İst. 1945, s. 270-323.

♦ Kulmuhammedov, Abdulhakim, Muhakamatul-lugatayn, Aşgabat 1925.

♦ Kut, Günay, "Ali Şîr Nevâî", DİA, C. 2, İst. 1989, s. 449-453.

♦ Levend, Agâh Sırrı, "Türkiye Kitaplıklarında Nevaî Yazmaları", TDAY-Belleten 1958, s. 127-209.

♦ Ali Şir Nevaî I-IV, TDK Yay., Ank. 1965-1968.

♦ Leyden, John-Erskine, William, Memoirs of Zehîr-ed-dîn Muhammed Bâbur Emperor of Hindustan, Edinburgh 1826.

♦ Mallayev, Neten (hzl.), Kıssâ-i Seyfülmülük, Özbekistan Devlet Bediy Nşr., Taşkent 1959.

♦ Özbek Edebiyatı Tarihi, Taşkent 1976.

♦ (ve ark.), Özbek Edebiyatı Tarihi I-III, Taşkent 1963; V cilt, 1. C.: Taşkent 1978.

- ◆ Osmanov, E. A., Alişer Nevai, Muhakamatu'l-Lugatayn, Taşkent 1948.
- ◆ Öner, Mustafa, Bugünkü Kıpçak Türkçesi, TDK Yay., Ank. 1998.
- ◆ Özbek Edebiyatı Tarihi I-V, Özbekistan İlimler Akademisi A. S. Puşkin Dil ve Edebiyat Enstitüsü Yay., Taşkent 1978.
- ◆ Özyetkin, A. Melek, "Astrahanlı Şerîfî'nin 1550 Tarihli Zafer-nâmesi", Türkoloji Dergisi, C. XI, S. 1, Ank. 1999, s. 321-413.
- ◆ Penkovskiy, L., Babur, Lirikası, Taşkent 1943, -E Bertels'in ön sözüyle-Moskova 1948, 1957, Taşkent 1959.
- ◆ Reşdî, S. Hüsameddin-Sâbir, Muhammed, Divan of Bayram Khan, Karachi 1971.
- ◆ Ross, E. Denison, Dîvân-ı Bâbur Pâdishâh, A Collection of Poems by the Emperor Bâbur, Journal of the Asiatic Society of Bengal, Vol. 6, Calcutta 1910.
- ◆ The Persian and Turki Divan of Bayram Khan, Calcutta 1910.
- ◆ Rüstemov, Ergeş (hızl.), Atayî, Tanlangan Eserler, Taşkent 1960.
- ◆ Said Kasımî, Mesnevîler Mecnû'ası, Özbekistan İlimler Akademisi, "Fen" Nşr., Taşkent 1992.
- ◆ Samoyloviç, A., Sobraniye Stihotvorenij İmparatora Babura, Çast I, Tekst (Bibl. Nationale, Suppl. Turc. 1230 nüshası), Petrograd 1917.
- ◆ Sertkaya, Osman F., "Osmanlı Şâirlerinin Çağatayca Şiirleri", TDED, C. XVIII, İst. 1970, s. 133-138.
- ◆ "Osmanlı Şâirlerinin Çağatayca Şiirleri II", TDED, C. XIX, İst. 1971, s. 171-184.
- ◆ "Osmanlı Şâirlerinin Çağatayca Şiirleri III, Uygur Harfleriyle Yazılmış Bazı Manzum Parçalar", TDED, C. XX, İst. 1972, s. 157-184.
- ◆ "Some New Document Written in the Uigur Script in Anatolia", CAJ, C. XVIII/1 (1974), s. 180-192.
- ◆ "Osmanlı Şâirlerinin Çağatayca Şiirleri IV", TDED, C. XXII (1974-1976), İst. 1977, s. 169-189.
- ◆ Sims, E. G., "Sultan Huseyn Baykara's Zafernamah and Its Miniatures", The Memorial Volume of the VIIth Congress of Iranian Art, Oxford 1972.

- ◆ Stebleva, İ. V., 'Arûz Risâlesi/Traktat Ob 'Arûz, (Kol yazmaning faksimilesi neşrge koyuvçi mukaddemeni yazuvçi ve körsetkiçlarni tüzüvçi: İ. V. Stebleva), Moskova 1972.
- ◆ Süleyman, Hamid, Babirnama Rasimlari, UzSSR "Fan" Nashriyati, Taşkent 1970.
- ◆ Hafız Harezmi Şiiriyetidin, Taşkent 1980.
- ◆ (hzl.), Hâfız Harezmi, Divan I-II, Özbekistan Fenler Akademiyası, Taşkent 1981.
- ◆ Şadiyev, Ergaş (hzl.), Şeybanînâme, G. Gulam Nşr., Taşkent 1989.
- ◆ Şerefiddinov, Âlim, Özbek Edebiyatı Tarihi Hrestomatiyası I-II, Taşkent 1945.
- ◆ Toparlı, Recep, "Çağatay Şâiri Hâfız Hârezmî", Türk Dünyası Araştırmaları (Şubat), İst. 1984, s. 1-32.
- ◆ Hârezmli Hâfız Divanından Seçmeler, Kültür Bak. Yay., Ank. 1994.
- ◆ Harezmlî Hâfız'ın Divanı, İnceleme-Metin-Tıpkıbasım, TDK Yay., Ank. 1998.
- ◆ Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, 14, Özbek Edebiyatı I; Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi, 15, Özbek Edebiyatı II, Kültür Bakanlığı Yay., Ank. 2000.
- ◆ Yarkın, Şefika, Dîvân-ı Zahîrüddîn Muhammed Bâbü, Bâ-Mukeddeme-Mukâbele ve Tashîh, Kâbil 1362.
- ◆ Yüce, Nuri, "Bedâyiü'l-Lugat", DİA, C. 5, s. 297.
- ◆ Yücel, Bilâl, Lutfî Divanı, AÜ DTCF, Lisans Tezi-yayınlanmamış-, Ankara 1997.
- ◆ Bâbü Dîvânı, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ank. 1995.
- ◆ "Hüseyn-i Baykara Risâlesi'nin Uzak İki Nüshası", Türklük Bilimi Araştırmaları, S. 2, Sivas 1996, s. 69-112.
- ◆ Zülfikar, Hamza, "Çağatayca Bir Kuran Tefsiri", Türkoloji Dergisi, C. VI, S. 1, Ank. 1974, s. 153-195.

■ Dipnotlar:

[1] Bu görüşler için bk. J. Eckmann, Chagatay Manual, Bloomington 1966, s. 1-10. Konu hakkındaki değerlendirmemiz için bk. B. Yücel, Bâbü Dîvânı, Ank. 1995, s. 6-8.

- [2] XVI-XVII. yüzyıllardan kalma az sayıdaki Ermeni Kıpçakçası metninin kaynakçası için bk.: M. Öner, Bugünkü Kıpçak Türkçesi, TDK Yay., Ankara 1998, s. XX, 23. dipnot.
- [3] F. Köprülü, İA, 3/296-316.
- [4] J. Eckmann, Chagatay Manual, s. 10.
- [5] Bk. TDTEA, C. 15/II, s. 36.
- [6] Nevâyî'nin eserleri üzerine bizdeki ve yurt dışındaki çalışma ve yayınları bir makalede zikretmek mümkün değildir. Burada, daha çok bizdeki akademik çalışmalardan yayımlanmış olanlar gösterilecektir.
- [7] Ö. Kaya, Alî Şîr Nevâyî, Fevâidü'l-Kiber, Ank. 1996.
- [8] G. Alpay, Ali Şîr Nevaî, Ferhad ü Şirin, İnceleme-Metin, Ank. 1975.
- [9] Ü. Çelik, Alî-Şîr Nevâyî, Leylî vü Mecnûn, Ank. 1996.
- [10] M. Canpolat, Ali Şîr Nevayî, Lisânü't-Tayr, Ank. 1995. Mesnevilerin Özbekistan'daki yayınları için bk. G. Kut, "Ali Şîr Nevâî", DİA, C. 2, s. 449-453.
- [11] H. Ayan, Ali Şîr Nevâyî, Mecâlisü'n-Nefâyis, Erzurum 1995.
- [12] Bu eser üzerinde yapılmış doktora tezi: K. Eraslan, Alî Şîr Nevâyî, Nesâyimü'l-Mahabbe Min Şemâyimi'l-Fütüvve, İst. 1979.
- [13] K. Eraslan, "Nevâyî'nin 'Hâlât-ı Seyyid Hasan Big Risâlesi", TM, C. XVI, İst. 1971, s. 89-110.
- [14] K. Eraslan, Alî Şîr Nevâyî'nin 'Hâlât-ı Pehlevân Muhammed' Risalesi", TM, C. XIX, İst. 1980, s. 99-164.
- [15] Ülkemizde birçok kez yayımlanan be eser üzerindeki en yeni çalışma: F. S. Barutçu Özönder, Alî Şîr Nevâyî, Muhâkemetü'l-Lugateyn, İki Dilin Muhakemesi, Ank. 1996.
- [16] K. Eraslan, Alî-Şîr Nevâyî, Mîzânu'l-Evzân (Vezinlerin Terazisi), Ank. 1993.
- [17] Nevâyî'nin eserleri hakkında ayrıntılı bilgi ve bunlardan örnekler için bk. A. S. Levend, Ali Şîr Nevaî I-IV, Ank. 1965-1968. Özbekistan'daki hakkında bk. TDTEA. C. 15/II, s. 36-49.
- [18] Fazla bilgi için bk. A. Demiroğlu, "Devletşah", DİA, 9/244-245.

[19] Bu eserin tam metni için bk.: J. Eckmann, *The Divan of Gadâ'î*, Bloomington 1971; *Gedâiy, Dîvân*, (hzl.) E. Ahmedhocayev, Taşkent 1973.

[20] Eser, müellifi ve mahlâsı üzerindeki görüşler için bk. Z. Korkmaz, "Hüseyin Baykara Adına Yazılmış Çağatayca Yûsuf ve Züleyhâ Mesnevîsinin Tanınmayan Bir Yazması ve Eserin Yazarı", *Türkoloji Dergisi*, C. III/I, Ank. 1968, s. 7-48; K. Eraslan, "Hâmîdî", *Büyük Türk Klâsikleri*, C. 3, s. 131; a. mlf., "Çağatay Edebiyatı", *DİA*, 8/173.

[21] Bu konuda bk. "Hüseyin Baykara", *TDTEA*, C. 15/II, s. 33.

[22] H. Baykara'nın hayatı ve sanatkârlık yönü için bk. - başlıca-: H. Beveridge, "Hüseyin Mirza", *İA*, C. 5/I, s. 645-646; H. Algar-A. Alparslan, "Hüseyin Baykara", *DİA*, C. 18, s. 530-532.

[23] İki eser: S. Ganiyeva-Ş. Abdullayeva, *Divân, Risâle*, Taşkent 1968; K. Eraslan, *Hüseyn-i Baykara Divânı'ndan Seçmeler*, Ank. 1987. *Dîvân*'ın Bakû ve Kâbil'deki yayınları için bk. H. Algar-A. Alparslan, a.g.m.

[24] Eserin Türkiye'deki farklı iki nüshasının yazı çevrimi için bk. B. Yücel, "Hüseyn-i Baykara Risâlesi'nin Uzak İki Nüshası", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 2, Sivas 1996, s. 69-112. Ayrıca bk. H. Algar-A. Alparslan, a.g.m.

[25] E. G. Sims, "Sultan Huseyn Baykara's Zafername and Its Miniatures", Oxford 1972.

[26] Fazla bilgi için bk. *TDTEA*. C. 15, s. 28-31.

[27] Bk. N. Yüce, "Bedâiyü'l-Lugat", *DİA*, 5/297. Bu konuda ayrıca bk. H. Eren, "Çağatay Lügatleri Hakkında Notlar", *DTCFD*, C. VIII/1-2, Ank. 1950.

[28] Ayrıntılar için bk. B. Yücel, *Bâbü'r Dîvânı*, Ank. 1995, s. 12-15.

[29] Eserle ilgili detaylı bilgi ve kaynakça için bk. Ö. F. Akün, "Bâbü'r-nâme", *DİA*, C. 4, s. 404-408.

[30] Eserin tenkitli metni için bk. B. Yücel, *Bâbü'r Dîvânı*, Ank. 1995.

[31] Bu bilgiyi ilk kez *TDTEA*, C. 15/II, s. 71'de görüyoruz.

[32] Konuyla ilgili yazılardan ikisi: A. Alparslan, *TM*, C. XVIII, s. 161-168 ve *TM*, C. XIX, s. 207-211.

- [33] Bu eserler ve bunlarla ilgili yayınlar için bk. Ö. F. Akün, "Bâbü", DİA, C. 4, s. 395-400.
- [34] Bayram Han Dîvânı ile ilgili yayınlar için bk. K. Eraslan, Büyük Türk Klâsikleri, C. 4, s. 363; a. mlf., DİA, C. 8, s. 175; TDTEA, C. 15/II, s. 84-85.
- [35] Edibin hayatı ve eserleriyle ilgili yayınlar için bk. E. Konukçu, "Haydar Mirza", DİA, C. 17, s. 29-30
- [36] Türkçe Dîvân'ı iki ayrı makale hâlinde yayımlanmıştır: A. Alparslan-K. Eraslan, "Kâmrân Mîrzâ'nın Dîvânı I", TDED, C. XXIII, s. 37-163; "Kâmrân Mîrzâ'nın Dîvânı II", TDED, C. XXVI, s. 11-78.
- [37] E. Şadiyev, Şeybanînâme, Taşkent 1989.
- [38] Şeybânî/Şeybak/Şaybak/Şah-baht vb. şekillerde karşılaşılan isimle ilgili değerlendirme için bk. Y. Karasoy, Şiban Han Dîvânı (İnceleme-Metin-Dizin-Tıpkıbasım), Ank. 1998.
- [39] Y. Karasoy, a.g.e. Edebi makalalar